

Л. М. Шваб,

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ФОНЕТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФОНОСТИЛІСТИЧНОЇ ДОМІНАНТИ ОЗВУЧЕНИХ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ

Стаття присвячена методиці проведення експериментально-фонетичного дослідження озвучених художніх текстів, а саме: байки. Описується послідовність етапів проведеного експерименту, наводяться завдання аудиторів-інформантів та аудиторів-фонетистів, а також сегментні параметри, які досліджувалися під час акустичного аналізу.

Ключові слова: фонема, просодема, функціональний стиль, художній текст.

Статья посвящена методике проведения экспериментально-фонетического исследования звучащих художественных текстов, а именно: басни. Описывается последовательность этапов проведенного эксперимента, представлены задания аудиторов-информантов и аудиторов-фонетистов, а также сегментные параметры, которые исследовались во время акустического анализа.

Ключевые слова: фонема, просодема, функциональный стиль, художественный текст.

The article is devoted to the methods of experimental phonetic study of pronounced texts, namely fable. The sequence of steps of the experiment is described, the task of auditors-informants and auditors-phoneticians and segmental parameters that were studied during acoustic analysis are given.

Keywords: phoneme, prosodeme, functional style, fiction text.

Вивчення процесів функціонування сегментних та інтонаційних одиниць в озвученому тексті набуває сьогодні особливого значення, акцент переноситься з фрази на текст. Такий підхід передбачає визначення домінанти фонемних і просодичних характеристик на рівні тексту з урахуванням стилістичної забарвленості, форми викладення, композиційної структури, а також когерентність інтонаційних особливостей окремих слів, речень, надфразових єдностей у межах усього тексту.

У теорії тексту ще багато невирішених завдань. Досі не існує єдиної точки зору щодо виділення фонетичних стилів, які би співвідносилися з функціональними стилями мовлення.

Розділу лінгвістичної стилістики й фонетики – фоностилістиці – було присвячено низку робіт у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві (Адмони В. Г., Антипова А. М. Потапова Р. К.). Засновник класичної фоностилістики М. С. Трубецької вивчав орфоепічні норми та їх порушення, індивідуальні та колективні експресивні особливості вимови [9]. Популяризація фоностилістичних знань має великий успіх і на сучасному етапі розвитку науки. Так, О. Н. Кличмамедова присвятила свою роботу розробці ритмічної макросегментації німецьких текстів різної фоностилістичної приналежності з опорою на ритмічні структури й ритмічні схеми синтагм [4]. В. В. Лиханов встановив просодичні характеристики німецьких голосних у текстах трьох фоностилістичних різновидів з урахуванням тендерного фактору [6].

Опис функціонально-стильової диференціації, вивчення специфіки звукового оформлення текстів, їх фонетична організація є актуальними завданнями фоностилістики. Невеликі за обсягом прозові тексти становлять невід'ємну складову фоностилістичного інвентаря кожного мовця. Тому виявляється доцільним обрати коротку прозу для дослідження фоностилістичної домінанти озвучених художніх текстів із метою встановлення можливих впливів звучання коротких творів на слухача за допомогою фонетичних засобів, що й визначає актуальність даної статті, обумовлену недостатнім ступенем вивчення фонетичних стилів.

Отримані результати дозволять розширити та поглибити сучасну теорію фоностилістики, допоможуть зрозуміти та інтерпретувати фонетичні особливості короткої прози, враховуючи стилістичний фактор. Робота сприятиме розкриттю фоностилістичної домінанти озвученого художнього тексту. Встановлені закономірності слугуватимуть базою для подальшого вивчення фонетичних параметрів різних функціональних стилів.

Програма експериментально-фонетичного дослідження передбачала послідовне виконання таких етапів: 1) підбір матеріалу для дослідження; 2) аудиторивний аналіз текстів, метою якого було виявлення таких відрізків у тексті, що здійснюють вплив на слухача, і встановлення можливих модифікацій голосних фонем, а також особливостей ритмічної, темпоральної і мелодійної організації коротких художніх текстів; 3) акустичний аналіз формантних і просодичних характеристик сегментних та супрасегментних одиниць; 4) статистичне опрацювання результатів експерименту.

Матеріалом слугували записи прочитаних текстів двох жанрів художнього (90 байок) й наукового (10 доповідей) стилів. Тексти були начитані професіональним диктором. Таке читання відображає типові характеристики стилю, тому що твір інтерпретується відповідно до його жанрової приналежності, чітко розуміється його зміст, визначена ідея, тема, композиція. У зв'язку з цим використовується набір просодичних засобів, які взаємодіють із сегментним складом висловлювання, по-різному впливають на нього, підпорядковуючи його головній ідеї тексту, експресивній забарвленості.

Найбільш цікавими з точки зору дослідження кореляції сегментного і просодичного рівнів виступають художні тексти. Вони є композиційно складними, емоційно насиченими, містять різноманітні прийоми образності, зображувальності та живописності [8, с. 57].

Останнім часом значно підсилюється інтерес літературознавців до жанру байки – короткого оповідання, як правило, повчального характеру. Байці притаманна іронічна або сатирична інакомовність. Це один із наймобільніших і найпопулярніших в історії світової літератури епічних жанрів. Її алегоричність, дохідливість, гумористичність зробили цей жанр одним із найулюбленіших [8, с. 58].

В озвученому науковому висловлюванні мовець намагається бути зрозумілим, тому змушений враховувати рівень освіченості та соціального статусу адресата. Це виражається на всіх рівнях мови: фонетичному, морфологічному, лексичному і синтаксичному [2, с. 404]. Щодо просодичних засобів, то науковий стиль, наприклад, доповідь, характеризується нейтральною помірним темпом, інтонацією, стабільним мелодійним контуром. Це спричинює вживання фонетичних засобів, наближених до стандартної вимови. Тому цей вид тексту може слугувати точкою відліку для подальшого порівняння з художнім текстом, дослідження якого передбачає встановлення ступеню варіативності фонем і просодем.

Для того, щоб достеменно встановити, як саме проявляється стильова домінанта художніх текстів, необхідним є розгляд просодичних параметрів, актуального членування озвучених текстів на висловлення та ритмогрупи. Для проведення повного й об'єктивного експерименту передбачено розглянути сегментний склад усного мовлення, функціонування якого визначається інтонаційними параметрами, підпорядковується їм, на що вказують роботи С. І. Гусевої, Т. М. Кузьменко, О. П. Рудківського [3; 5; 7].

Аудитивний аналіз передбачав залучення фонетистів-експертів для отримання даних щодо встановлення специфіки просодичної організації і функціонування фонетичних характеристик звуків озвучених текстів.

Аудиторами було запрошено викладачів німецької мови (n=5), а також аспірантів Київського національного лінгвістичного університету, які мають досвід проведення слухового аналізу. Перелік завдань складався із сегментації пред'явлених текстів на тематичні єдності, синтагми й фонетичні слова (ФС) з виділенням наголошених слів та зображенням модифікацій голосних за допомогою транскрипції МФА та діакритичних позначок, а також із позначення напряму руху мелодики у ритмічних структурах (↑ – висхідний тон, ↓ – спадний тон, → – рівний тон), місце і тривалість пауз (коротка, середня і довга).

Метою аудиторського аналізу було встановлення моделі просодичного оформлення озвучених текстів шляхом виділення інформаційних блоків головної і фонової інформації, а також визначення ритмічної будови текстів.

Під час аудиторського аналізу при дослідженні інформаційної структури озвучених текстів байки були виділені рematicні блоки (P) – носії головної інформації, місце локалізації акцентних просодичних одиниць, і тематичні блоки (T) – носії фонової інформації.

Аудиторський аналіз озвучених художніх текстів засвідчив, що для створення найкращих умов сприйняття байки, його звукова форма забезпечувалася ритмом. Зміна ритмічної структури і комунікативне навантаження висловлювання дозволили оформити композиційно-смыслову структуру тексту байки. Аудитори відмітили, що текст байки має стабільний ритмічний характер, який несе певне значення навантаження, важливе для відповідного сприйняття смислової перспективи повідомлення.

Актуальне членування дозволило прослідкувати *поведінку* сегментного складу в ремі й темі для того, щоб встановити, в якому інформативному блоці фонемі підлягали найбільшим модифікаціям, а також які диференційні ознаки були найбільш/найменш стійкими.

Другий етап слухового експерименту включав аналіз реалізацій 14 основних монофтонгів німецької мови. Аудитори зазначали алофони фонем в озвучених текстах з метою виявлення певних відхилень від норми: зміна темпоральних і тембрових ознак голосних фонем, що могло свідчити про наявність певного ступеня модифікації аналізованих голосних.

Для проведення даного аналізу було обрано мінімальну, фонологічно самостійну одиницю – фонетичне слово – яка визначалася формально, межі котрої співпадали з межами одиниць аналізу інших рівнів структурно-семантичної організації тексту.

Даний етап дослідження показав, що ступінь варіативності голосних варіюється з жанром тексту: чим простіший він композиційно і бідніший емоційно, тим найближчі до своїх основних нормативних алофонів німецькі монофтонги; чим складніший текст за семантичним наповненням і різноманітніший за модальними характеристиками, тим сильніша варіативність голосних.

Було виявлено, що під час читання байки голосні зазнають більших модифікацій, ніж під час читання доповіді, в якій вони реалізуються здебільшого відповідно до вимог орфоепічної норми; це дало підстави стверджувати, що модифікації голосних корелюють із жанром тексту.

Визначений на основі слухового аналізу корпус експериментального матеріалу підлягав акустичному аналізу, який дозволив отримати об'єктивну інформацію про реалізацію голосних та просодичну специфіку мовлення в озвучених текстах.

Завданням першого етапу акустичного аналізу була фіксація таких акустичних параметрів як частота основного тону (ЧОТ), інтенсивність, тривалість пауз.

Обробку акустичних параметрів тональних і темпоральних характеристик експериментального матеріалу виконано для кожного типу тексту завдяки усередненню максимальних значень досліджуваних параметрів. Для кожної ритмогрупи обчислено межі змін частотного діапазону і складено таблиці кількісного розподілу значень частотного діапазону; встановлено інваріантне значення частотного діапазону деяких ритмічних структур і пораховані співвідношення між вищими і нижчими сегментами відповідних параметрів.

В експериментальних фрагментах озвучених текстів досліджено паузи між фонетичними словами і в кінці висловлень. Встановлено тривалість пауз у мілісекундах і визначено їхні фізичні кореляти: надкоротка пауза (до 200 мс), середня (220–500 мс), довга (820–1200 мс) і наддовга пауза (від 1200 мс).

Темпоральні характеристики реалізованого під час читання мовлення визначено шляхом встановлення середньоскладової тривалості висловлень, яка складає відношення загальної тривалості висловлення до кількості його складів.

Під час другого етапу акустичного аналізу зіставлялися реалізації німецьких голосних у текстах наукового та художнього стилів на основі таких опозицій: 1) слова з наголошеними/ненаголошеними голосними, вимовленими у ремі; 2) слова з наголошеними/ненаголошеними голосними, реалізованими у темі. На основі цих опозицій визначалися кількісні та якісні акустичні параметри голосних фонем у досліджуваних текстах.

Одним із завдань було з'ясувати, які засоби надсегментного рівня спричиняють модифікації голосних. Виконання цього завдання визначалося необхідністю окреслення головних чинників, зумовлюючих ступінь варіативності голосних у тематичних і рematicних частинах озвучених текстів.

Аналіз тембральних характеристик голосних звуків проводився із застосуванням сонаграм, які є одним із ефективних сучасних методів інструментальної фонетики [11]. Відомо, що сонаграми звуків дозволяє отримати акустичне зображення досліджуваних сегментів, визначити межі звуків завдяки можливості прослухати виокремлені фрагменти. Опрацювання даних сонаграм проводилося та інтерпретувалося відповідно до визнаних методик та рекомендацій, докладно описаних у науковій літературі [1, с. 10].

Дані акустичного аналізу озвученого тексту дозволили встановити основні кількісні та якісні параметри голосних фонем, визначити кореляцію між спектральною картиною голосного та його артикуляційними властивостями, а також віднайти та пояснити можливі зміни досліджуваних одиниць у мовленні.

Було виявлено, що вимова наголошених голосних у ремі більше відповідає нормі, ніж вимова голосних, досліджених в інших аналізованих позиціях. Під час читання байки голосні редукуються більшою мірою, ніж під час читання доповіді. Це видно із більшої направленості формантних областей до центру трикутника голосних, реалізованих у байці. Тим самим підтверджуються дані аудитивного аналізу, які показали більш помітні впливи жанру тексту на модифікацію голосних, ніж, наприклад, виду мовленнєвої діяльності.

Вважаємо, що розміщення усіх голосних на формантній картині дозволяє встановити наступну тенденцію: довгі напружені голосні проявляють в ненаголошеній позиції більше прагнення до центру трикутника фонем у байці, ніж у доповіді.

Отримання достовірних даних передбачає залучення статистичних методів, застосування яких в експериментально-фонетичних дослідженнях пов'язано з визначенням закономірностей у реалізації аналізованого явища.

Статистичний аналіз дозволив отримати чітке уявлення про особливості функціонування досліджуваних одиниць і явищ. Застосовані методи експериментально-фонетичного дослідження допомогли проаналізувати головні параметри просодичних одиниць, їх вплив на реалізацію та можливі модифікації голосних фонем німецької мови під час читання коротких прозових текстів художньої літератури.

Таким чином, голосні, реалізовані під час читання байки зазнають більших модифікацій, ніж під час читання доповіді, в якій вони вимовляються здебільшого відповідно до вимог орфоепічної норми. Цей факт дав підстави стверджувати, що модифікації голосних корелюють із жанром тексту.

Література:

1. Бондарко Л. В. Фонетика современного русского языка : Учебное пособие / Л. В. Бондарко. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 1998. – 276 с.
2. Вежбицка А. Метатекст в тексте // НЗЛ. – Вып. 8. – М., 1979. – С. 402–421.
3. Гусева С. И. Коммуникативная перспектива высказывания и реализация сегментных единиц (экспериментально-фонетическое исследование на материале немецкого языка): дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Гусева Светлана Ивановна. – СПб., 2001. – 430 с.
4. Клычмамедова О. Н. Фоностилистические особенности сегментации применительно к немецкой слитной речи (экспериментально-фонетическое исследование): дисс.... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / Клычмамедова Ольга Николаевна. – М., 2002. – 207 с.
5. Кузьменко Т. М. Редукція наголошених голосних у сучасному німецькому мовленні (експериментально-фонетичне дослідження): дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Тетяна Миколаївна Кузьменко. – Київ, КНЛУ, 2006. – 262 с.
6. Лиханов В. В. Фоностилистическая специфика немецкого вокализма (на материале звучащих текстов) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Лиханов Владимир Валерьевич. – М., 2003. – 24 с.
7. Рудківський О. П. Німецькі приголосні у спонтанному мовленні: структурний і функціональний аспекти (експериментально-фонетичне дослідження): дис... канд. філол. наук : 10.02.04 / Олександр Петрович Рудківський. – К., 2009. – 295 с.
8. Стеріополо О. І. Комунікативні аспекти навчання читанню текстів різних жанрів / О. І. Стеріополо, Л. М. Коюда // Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції «Мовна комунікація та методика викладання іноземних мов» 17–19 травня. – Одеса : Астропринт, 2001. – С. 56–59.
9. Трубецкой Н. С. Основы фонологии / Н. С. Трубецкой. – М. : Аспект пресс, 2000. – 352 с.
10. Фонетика спонтанной речи / [под ред. Н. Д. Светозаровой]. – М. : Изд-во ЛГУ, 1988. – 248 с.
11. Machelett K. Das Lesen von Sonagrammen in der Phonetik / Kirsten Machelett. – Hausarbeit zur Erlangung des Magistergrades an der Ludwig-Maximilians-Universität München, 1994. – 112 S.